

TÜRKİYE'DE FİKİR GAZETECİLİĞİNE TARİHSEL BİR BAKIŞ VE BASIN MESLEK AHLAKI

Murat ÖZGEN

Batı'da modern anlamdaki ilk gazetecilik uygulamalarının ortaya konulduğu 17. yüzyıl aynı zamanda toplumsal yaşamda önemli değişim ve dönüşümlerin de meydana geldiği yüzyıllık bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ülkemizdeki gazetecilik açısından önemli bir başlangıç noktası olan Takvim-i Vakayi'nin yayın yaşamına girdiği 1831'den günümüze kadar geçen süreçte ise Türkiye, gazetecilik uygulamaları bakımından çeşitli deneyimleri geride bırakmıştır.

Bu tarihsel sürece genel bir perspektiften bakıldığında, ülkemizde basın alanında çalışanların hiç de kolay olmayan koşullar altında görev yapmış olduklarını saptamaktayız.

20. Yüzyılın başlangıç yılları aynı zamanda Osmanlı devletinin yıkılış yılları olarak da değerlendirilebilir. Bu süreç, Türk fikir gazeteciliği geleneğinde ilk belirgin örneklerin de gündeme geldiği dönemdir. Diğer bir açıdan ise, bu zaman dilimi 33 yıllık ağır bir baskı rejiminin hüküm sürdüğü II. Abdülhamid döneminin bitişini simgelemektedir.

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve ilk Anayasa niteliğini taşıyan Kanuni Esasi'nin ikinci kez yürürlüğe konması (1908) ülkede geçici bir rahatlama havasını yaratmıştı. Ancak bu rahatlama uzun sürmemiş 1909 ile 1911 yılları arasında ülkemizde ilk kez ortaya çıkan siyasi nedenlere bağlı olarak gazetecilerin öldürülme olayları gündeme gelmiştir.

Bu süreçte, II. Abdülhamid'i tahttan uzaklaştıran ve iktidar erkini ele geçiren İttihad Terakki Fırkası'na karşıt görüşleriyle dikkat çeken gazeteciler birbiri ardına öldürülmüşlerdir. Bu olaylarda yaşamlarını kaybedenler, aynı zamanda Türkiye'de siyasi fikirleri nedeniyle yaşamlarını kaybeden ilk gazeteciler olması dolayısıyla da önem taşımaktadır.

5 Nisan 1909'da öldürülen Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi beyi, 9 Haziran 1910'da Saday-ı Millet gazetesi başyazarı Ahmet Samim ve 10 Temmuz 1911'de öldürülen Şehrah gazetesi başyazarı Zeki bey izlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına rastlaması dolayısıyla bu tarihsel devir ülkemizde gelişen karmaşık olaylara sahne olmuş bir dönemdir.

Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde yükselen genç ve modern Türkiye Cumhuriyeti, Türk fikir yaşamına yeni akımların da yerleşmesi sonucunu doğurmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin doğu illerinde görülen rejim karşıtı kalkışmayı, basınının merkezi konumunda olan İstanbul'daki bazı basın kuruluşları da tamamlayacak şekilde bir entelektüel muhalefeti ortaya koyduklarından, o dönemin Ankara hükümetinin, kendine uygulamada etkinlik kazandıracak güçlü bir yasayı yürürlüğe koymaktan başka bir çıkış yolu kalmamıştı. Takrir-i Sükun bu koşullar altında yürürlüğe konulmuş olan bir yasadır.

1909 Osmanlı basın yasası 22 yıllık bir uygulama sürecinin ardından 1931'de yerini Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni basın yasasına bırakmıştır. 1931 Basın yasasında, özellikle 1938'den sonra yapılan değişiklikler ise o yıllarda gazeteciler üzerinde belli bir baskının oluşmasına yol açmıştır.

Ancak o dönemin Türkiye açısından özelliğini de gözden kaçırmamak gerekir. 1930'lu yıllar Avrupa'da totaliter rejimlerin tüm yoğunluğuyla ağırlıklarını hissettirdikleri bir zaman dilimi olarak dikkatleri çekmektedir. Bu gelişmelerin yansımaları ise Türkiye'de kaçınılmaz olarak hissedilmiştir.

1938 Yılında Türkiye'de basını ve basın çalışanları olarak gazetecileri denetim altında tutacak bir kuruluş gündeme gelmiştir. Bu kuruluş Basın Birliği'dir. Basın Birliği'nin ortaya çıkışının önemli bir nedeni de basın alanında mesleki ahlakın düzenlenmesi ve uygulanmasının yanı sıra mesleki birliğin sağlanmasıydı. Ayrıca, bu kuruluşun yaptırım açısından etkinliği ise önemli bir düzeydeydi. Kuruluşun uyguladığı yaptırımlar arasında gazetecileri belli sürelerle meslekten men etme cezasına varabilen önlemler yer almaktaydı.

Ne var ki, bu kuruluşun başkanı aynı zamanda tek partinin Ankara milletvekili olarak da o günlerde mecliste görev yapmaktaydı. Bu gelişme, doğal olarak, basın özgürlüğüne karşıt bir uygulama olduğu gibi, ülkedeki iktidara muhalif fikirlerin gelişmesi açısından da olumsuz bir anlam taşımaktaydı.

1945 Yılı Avrupa ve dünyada, savaşın bitişini ve demokrasi cephesinin bu savaşı kazanmasını simgelemektedir. Bu dönemde Türkiye demokratik ülkeler cephesinde yer alma yönünde adım atmış ve yavaş da olsa ülkedeki bazı anti-demokratik uygulama ve yasaları yürürlükten kaldırma kararlılığını göstermiştir.

Bunun sonucunda, 1938'de totaliter bir düşüncenin uygulaması şeklinde ortaya çıkan Basın Birliği kurumu 1946'da bir daha gündeme gelmemek üzere ortadan kaldırılmıştır.

Tüm dünyada 1946 yeniden barışın sağlandığı yıl olarak değer kazanırken Türkiye açısından da Batılı anlamda demokratik bir yapılanma süreci içine girilen dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde, aynı yıl içinde yapılan ilk çok partili seçimi o güne kadar iktidarı elinde tutan Cumhuriyet Halk Partisi kazanmış ancak bir sonraki seçimlerin çok daha zorlu geçeceği belki de iktidarı kaybedebileceğinin işaretini 1946'da almıştır.

14 Mayıs 1950 tarihi, Türkiye'de iktidar partisinin değişmesiyle yeni umutların ortaya çıkması sürecinin de başlangıç noktası olarak algılanmıştır. O dönemde, iktidara gelen Demokrat Parti gerçekten de Türk halkına ve fikir dünyasına yenilikler getirme savıyla ortaya çıkmıştır.

1950'li yılların ilk yarısı Türkiye için çeşitli alanlarda yeni başlangıç noktalarının ortaya çıktığı bir dönem olarak görülmektedir. Demokrat Parti'nin 1931 tarihli basın yasasını yürürlükten kaldırarak yeni bir basın yasasını uygulamaya koyması da o yıllarda basın ve gazeteciler açısından olumlu bir gelişme olarak görülmüştür.

1950-1960 Arasındaki 10 yıllık zaman diliminin ilk yarısı, DP iktidarının basınla uyumlu bir çalışma içine girdiği dönem olarak da değerlendirilebilir. Truman doktrini ve Marshall planı çerçevesinde yapılan Amerikan kaynaklı dış yardım, o dönem iktidar partisinin ülkede geçici de olsa bir gelişme ve iyileşme düzeyini yakalaması sonucunu doğurmuştur. Bu sonuç ise, ülke içi muhalefetin geçici olarak da olsa zayıf kalmasına neden olmuştur.

Ancak bu görüntü özellikle 1950'lerin ikinci yarısından sonra değişmiş ve ülkedeki muhalefetin basın yoluyla sesini duyurması ayrıca basın-iktidar ilişkilerinin her geçen gün kötüye gitmesiyle iktidar partisinin basın üzerindeki baskısını giderek arttırmasına yol açmıştır.

Ülkemizde, 1955 ile 1960 dönemi arasındaki fikir gazeteciliği adeta iki partinin basında çekişmesi görünümünü almıştır. Bir yanda iktidardaki DP'yi destekleyen diğer yanda da eski iktidar partisi CHP'yi destekleyen basın kuruluşları şeklinde biçimlenen bu bölünme 1960 ihtilaline kadar sürmüştür.

Diğer yandan, DP'nin kendisini destekleyen basın kuruluşlarına bir takım maddi çıkarlar sağlaması sonucunda bu tip basın kuruluşları o günlerde -özellikle 1950'li yılların ikinci yarısından sonra- "besleme basın" olarak adlandırılmışlardır. Bilindiği gibi bugün hala ülkemizde, besleme basın deyimi değişik güç odaklarınca çeşitli açılardan desteklenen gazeteler için kullanılabilir.

DP iktidarının 1960 ihtilali sonucunda devrilmesinden sonra Türkiye'de basın alanında yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Herşeyden önce 1950'den sonra iktidardaki DP tarafından basın üzerinde baskı yaratmak amacıyla yürürlüğe konulan yasalar uygulamadan kaldırılmış, basın yasası tamamen değiştirilmemiş ancak yeni düzenleme ve değişikliklere gidilmiştir.

Ne var ki, basında devrik iktidar mensuplarına karşı yapılan dayanaksız suçlamalarla mesleki bir takım yanlış uygulamalar ve Milli Birlik Komitesi'nin teşviki, o günlerde basın alanında mesleki ahlakı sağlayacak ve uygulayacak bir özdenetim kuruluşunun oluşturulması gereksinimini ortaya çıkartmıştır.

Bu gelişmeler sonucunda, "Basın Şeref Divanı" 1960'da ihtilalin hemen ardından kurularak faaliyete geçmiştir. Basın Şeref Divanı iyi niyetli girişimler sonucunda ortaya çıkmış ancak daha sonraki yıllarda başarısız bir kuruluş niteliğini kazanarak 1967'den sonra fiilen ortadan kalkmıştır.

Ülkemizde fikir gazeteciliği açısından dikkati çeken önemli bir özellik de, Türk siyasal yaşamının fikir gazeteciliğini doğrudan etkilemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu etki özellikle 1950'li yıllarda ülkemizde ortaya çıkan CHP-DP çekişmesi ile doruk noktaya varmıştır. 1950'li yıllardan başlayarak 1980 askeri müdahalesine kadar geçen süreçte siyasal yaşamdaki çalkantılar ülkemizdeki toplumsal yaşamı derinden etkilediği gibi fikir gazeteciliğimiz üzerinde de derin izler bırakmıştır.

1960 İhtilalinden sonra ikinci kez demokratik yaşamı kesintiye uğratan 1971 askeri muhtırası, özellikle sol kanattaki fikir gazeteciliğinin önemli ölçüde geri gitmesi ayrıca toplumsal muhalif fikirleri, ilgili olsun ya da olmasın ortadan kaldırması nedeniyle basın ve fikir yaşamı üzerinde olumsuz derin izler bırakmıştır.

Türkiye'de, özellikle 1971-1974 arasında, sol muhalif kanada karşı ortaya konulan uygulamalar, Amerika'da 1950'li yıllardaki McCarthy'ci uygulamaları aratmayacak ölçüde sert ve kesindi.

1974-1980 Yılları arasında Türkiye her alanda aşırı politizasyonun yaşandığı çok çalkantılı ve karışık bir dönem yaşamış, sonuçta da 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle karşı karşıya kalmaktan kendini kurtaramamıştır.

Özellikle 1974-1980 arasındaki süreç Türk fikir gazeteciliği açısından ilginç bir dönemdir. Bir yanda CHP geleneğinden gelen ve büyük ölçüde bu partinin

görüşleriyle merkez sol fikirleri temsil eden "Cumhuriyet" gazetesi diğer yanda ise DP geleneğinden gelen ve bu partinin devamı olduğu iddiasındaki AP'nin fikirleri ile merkez sağın görüşlerini topluma yansıtan "Tercüman" gazetesi bu dönemin önemli siyasi ve fikir gazeteleri olarak ülkemiz siyaset ve basın tarihine geçmişlerdir.

Bu dönem için yapılabilecek önemli bir saptama da, ülkede siyasi alanda yaşanan radikalleşmenin gazeteleri de etkisi altına alacak bir gelişmeye yol açmış olmasıdır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkiye, 1980 Eylül ayında Cumhuriyet tarihinin 3. askeri müdahalesi ile karşılaştı. 1980 Askeri müdahalesi, ülkedeki sağ ve sol fikirlerin tam anlamıyla ezilmesi ve bu yolla tek parçalı sınıfsız-muhalefetsiz bir toplum bilinci oluşturulması görüşünden yola çıkılarak gerçekleştirilmiştir.

Bu gelişmenin sonuçları kuşkusuz, gerek basın alanında gerek fikir yaşamında tam olarak hissedildi. Bu dönemde, sağ ve sol fikir gazeteciliği tümüyle silinmeye çalışıldı. Bunun iki somut gerekçesi vardı. Birincisi, yukarıda da ortaya koyduğumuz gibi tek parçadan oluşan sınıfsız-muhalefetsiz bir toplum bilinci yaratmak ikincisi ise, askeri darbeye karşı yükselecek olan olası bir muhalefeti ortaya çıkmadan yok etmektir. 1980 Sonrasında Türk basınında görülen "magazinleşme" olgusunun en önemli ve belirgin nedenleri arasında bu "apolitik" yaklaşımı göstermek mümkündür. Bu gelişmenin en dikkate değer simgesi ise, o dönemdeki "Tan" gazetesi olayıdır.

Siyasi anlamdaki fikir gazeteciliği o dönemde ortadan yok olma düzeyine gelmiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, gazetelere kapatma cezalarının verilmesi kuşkusuz etkin bir rol oynamıştır. Yine aynı dönemde, basının her kesiminden gazeteci, yazar ve sanatçılar hakkında yasal kovuşturmalar yapılmıştır. Bir anlamda

"politikadan arındırma" hareketi olarak adlandırabileceğimiz bu uygulamalardan, kuşkusuz, toplumun fikir yaşamı olumsuz yönde derinden etkilenmiştir.

Ülkemizde basındaki magazinleşme ve yozlaşma 1980'li yılların ortalarından sonra daha önceleri de çeşitli defalar gündeme gelmiş olan önemli bir tartışmayı bir anlamda yeniden gündeme getirmiştir. Bu tartışmanın konusu, basın ahlak ilkeleri ve bunların uygulanması konusunda oluşturulacak bir kuruluşun varlığının gerekliliğidir.

Ayrıca, büyük sermayenin Türkiye'de basın yaşamına girmesiyle de basın ahlak ilkeleri konusu bir kat daha önem kazanmıştır. 1988-1989 Yıllarında Asil Nadir gibi yurtdışında iş alanında önemli başarılarla imza atmış bir işadınının Türk basınında patron konumuna gelmesi, dikkatlerin basın-sermaye ilişkileri ve basında tekelleşme olgusu üzerinde yoğunlaşması sonucunu doğurmuştur.

1990'lı yıllarda dikkati çeken bir başka gelişme de gazetelerin köşe yazarları arasında ortaya çıkan kalem kavgalarında görülür. 1980 Öncesi politik görüş ve düşünceler doğrultusu ve temelinde gelişen tartışmaların özellikle 1990'larda yoğun şekilde kişisel ekonomik çıkar ilişkileri ve bu yöndeki suçlamalar biçiminde gündemi işgal ettiği görülür.

1980'li yılların ikinci yarısından sonra, Türk basın yaşamına büyük sermayenin girişi, okuyucunun "müşteri" olarak algılanması ile sonuçlanmıştır. Ulusal çapta dağıtımına konu olan gazetelerin daha geniş kitlelere ulaşma çabaları ve okuyucuyu kolay yoldan kendilerine çekme gayretleri magazinleşme ve hesapsız ölçüde promosyon dağıtımının ortaya çıkmasına neden olmuş, ne var ki bu geçici önlemler "okuyucu" sayısında gerçek anlamda bir artışı sağlayamamıştır.

Türkiye'de son yıllarda fikir gazeteciliği yapmak iddiasıyla ortaya çıkan ancak kapitalist sistemdeki pazar ekonomisinin "görünmeyen el"inin zorlamasıyla magazinleşmekten ve promosyon dağıtımından kendini kurtaramayan gazetelerin durumları, yukarıda anlatılanlara en güncel ve açık örnek olarak değerlendirilebilir.

Bu sonucun ortaya çıkması fikir gazeteciliği alanındaki faaliyetleri olumsuz yönde etkilerken, Türk fikir gazeteciliğinin de marjinalleşmesine neden olmuştur. Bu alanda görülen diğer bir etki ise, bundan sonra basında meslek ahlak ilkelerinin daha çok tartışılır hale gelmiş olmasıdır.

Basın alanına büyük sermayenin girmesi ile birlikte gazetecilik faaliyetlerinin asıl amacından saparak, değişik yönlerde doğru gelişen bir doğrultu içine girmiş olduğu gerçeği günümüzde artık görmezlikten gelinemeyecek duruma gelmiştir.

Kanımızca, basın alanında ekonomik yapılanma ve bağımlılık bu şekilde bir eğilim gösterdiği sürece Türkiye'de gerek fikir gazeteciliği gerek basın ahlak ilkeleri bakımından aşılması güç engellerle karşılaşılması kaçınılmaz olmaya devam edecektir. Böyle bir sonucun nedenleri araştırılırken, kuşkusuz, bunun ortaya çıkmasında önemli ölçüde etkinliği olan, ülkemizdeki sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, toplumsal ve demokratik yapılanmanın da kesinlikle gözden kaçırılmaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ÇULCU, Murat. **Spekülatif Marjinal Tarih Tezleri**, Erciyaş Yayınları, İstanbul, 1995.
- DEMİRKENT, Nezh. **Medya Medya**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1995.
- DÖNMEZER, Sulhi. **Basın ve Hukuku**, (Dördüncü Bası), İ.Ü. Yayınları No: 2213, İstanbul, 1976.
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz. **Haberleşme Hukuku**, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 292, Ankara, 1970.
- GÜNEŞ Sadık. **Medya ve Kültür**, Vadi Yayınları, Ankara, 1996.
- İÇEL, Kayıhan. **Kitle Haberleşme Hukuku**, (Üçüncü Bası), Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1990.
- İNUGUR, Nuri. **Türk Basın Tarihi**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1992.
- İNUGUR, Nuri. **Basın ve Yayın Tarihi**, (3. Basım), Der Yayınları, İstanbul, 1993.
- KARACA, Emin. **Türk Basınında Kalem Kavgaları**, Gendaş Yayınları, İstanbul, 1998.
- KARAKUŞ, Emin. **40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara**, Hürriyet Yayınları: 187, İstanbul, 1977.
- OKTAY, Ahmet. **Toplumsal Değişme ve Basın**, Bilim Felsefe Sanat Yayınları: 27, 1987.
- ÖZTÜRK, Ahmet. "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Yaşadığı Basın Özgürlüğü Sorunu", **Marmara İletişim Dergisi**, Sayı: 4, Ekim 1993.
- SAGNAK, Mehmet. **Medya-Politik**, Eti Kitapları, İstanbul, 1996.
- TOPUZ, Hıfzı. **Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi**, (İkinci Baskı), Gerçek Yayınevi, 1996.
- YİGENOĞLU, Çetin. **Metelikten Medyaya**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1996.